

Тхоржевська Т.В. “Типовий українець” в уявленнях одеських студентів: 2007 — 2014 / Т.В.Тхоржевська// Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки. Збірник статей II міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. - Одеса: ОНУ, 2015. - С.651 — 657

“Типовий українець” в уявленнях одеських студентів: 2007 — 2014.

Стереотипізація є різновидом міфологічного світосприйняття, яке грає важливу роль у суспільних відносинах та активізується за умов протистояння або суперництва різних соціальних, етнічних, етнокультурних груп. Разом з тим можна відзначити, що етнічні автостереотипи (уявлення про себе як представника етносу) є складовою етнічної та національної ідентичності. Психологічним механізмом виникнення етнічних стереотипів у свідомості є некритичне засвоєння. Вимірюючи стереотипи критеріями наукової істини та логіки, їх можна визнати вкрай недосконалими засобами мислення. Недосконалість, проте, не заважає їхньому побутуванню: стереотипи не лише існують, але й широко використовуються.

Серйозним поштовхом для дослідження “уявлення про українця” серед одеської студентської молоді є, звичайно, події останнього часу, які продукують різноманітні політичні спекуляції стосовно східних та південних регіонів України.

Утворення та побутування етнічних стереотипів є міждисциплінарною проблемою, яка активно досліджувалася в контексті психології [6; 9; 10], соціології [11], етнопсихології [3; 7; 8], лінгвістики [1]. Вкрай актуальною останнім часом стає проблема змінності/незмінності масових уявлень про історичні події [4; 5], що напряду пов'язане з утворенням та динамікою етнічних стереотипів, оскільки “стереотипні уявлення про свій народ, його героїв/зрадників і його добрих/злих сусідів здебільшого формується у підлітковому віці: почасти – через історичну белетристику, а головно – через

шкільний курс історії” [15, с.366]. Останнім часом до утворення стереотипів активно залучені засоби масової інформації.

Під етнічним стереотипом розуміється певна кількість рис, характеристик, які приписуються одною етнічною групою іншій (або власній). Етнічний стереотип містить в собі стале ядро, що складається з комплексу уявлень про зовнішній облік представників даного народу, його історичне минуле, особливості способу життя, трудові звички. Крім ядра етнічний стереотип містить низку змінних суджень стосовно комунікативних та моральних якостей даного народу. Саме змінність оцінок цих якостей стала предметом дослідження. Отже, проблему, яку тут порушено, можна сформулювати таким чином: як змінилося “уявлення про українця” серед студентів м. Одеси, які визначають себе українцями, під впливом подій 2014 р.

Відстежити подібну еволюцію стало можливим завдяки дослідженням етнічних стереотипів за допомогою різних методик серед студентської молоді, які проводилися впродовж 2007, 2008, 2009 років [12; 13; 14].

Зокрема, у 2007 році була залучена методика дослідження етнічних стереотипів за допомогою проєктивних малюнків, запропонована Т.В. Івановою[6]. Застосовуючи цю методику, ми вивчали етнічні стереотипи студентів м. Одеси, які визначили себе українцями, про українців (автостереотип), росіян, євреїв та болгар (гетеростереотипи). Результати було оприлюднено[12]. Саме наявність цих матеріалів надала можливість провести аналогічне дослідження із застосуванням тієї ж таки методики у жовтні 2014 р. та порівняти отримані результати.

У дослідженні брали участь студенти 18-20 років, яким було запропоновано намалювати українця, росіянина, єврея та болгарина,

відобразивши, по можливості, найбільш типові риси. У якій формі мусить бути зображення – образній або символічній не обумовлювалось.

Відповідно до методики, на підставі попереднього аналізу малюнків та описових характеристик етносу було виділено змістовні групи, які можна визначити як окремі складові етнічного стереотипу: людина, окремі елементи зовнішності; їжа; алкоголь; державно-політичні символи; культурно-побутові символи; праця; економічне життя суспільства; тварини, рослини; техніка; негативна символіка. На підставі попереднього аналізу малюнків, до змістовних груп, запропонованих у методиці Т.В.Іванової, нами було додано дві позиції – „демонстрація сили” та „інтелект”. Перша характеризується наявністю в малюнках таких елементів, як ланцюги, хрести на ланцюгах великих розмірів, великі м’язи, автомати, пістолети або інша зброя; до цієї ж групи ми віднесли зображення посохів, жезлів, шапки Мономаха.

Позиція „інтелект” визначалась завдяки таким елементам, як зображення книг, окулярів, учбових закладів, ручки, письмового столу, паперу. Тут представляємо динаміку уявлень стосовно образу “українець”

Уявлення українців про себе (автостереотип)

- Образ українця в малюнках 2007 р., як правило, представлений у вигляді людини: чоловіка, жінки, чоловіка й жінки, жінки й дитини. Чоловіки-українці здебільшого зображаються з вусами, оселедцем, шаблею, у шароварах, тобто відображують уявлення про козаків (91%). У декількох випадках зображена жінка-українка у міському одязі (в одному випадку доповненому вишиванкою) з косою навкруги голови (15%). У 2014 р. порівняно з 2007 р. зменшилася частка антропоморфних зображень (77%). Актуальними залишаються національний одяг — вишиванки, вуса, оселедець, шабля, шаровари. Зустрічаються й зображення у “міському”

одязі, проте їхня кількість незначна. Поряд з цим є декілька малюнків, де зображено багатьох людей, які тримаються один за одного.

- Уявлення українців про себе (2007) пов'язано з продуктами харчування. Найчастіше зображуються сало (один з головних маркерів), домашній хліб, ковбаса, миски з борщем, великий накритий стіл. У 2014 р. частка їжі загалом та сала зокрема значно зменшилась (25% у 2007 та лише 11,8% 2014). Так само зменшилася і частка зображень алкогольних напоїв (16,3% — 7,7%). Українці пов'язують алкоголь більшою мірою з росіянами, ніж з представниками свого етносу (16% — 19%).

- Державні символи у малюнках 2007 р. зустрічаються не часто (4,9%) Як правило, це зображення прапора або тризуба. Натомість у 2014 р. ця категорія значно збільшилась (20,3%). Поряд з прапором та тризубом зустрічаються зображення карти України.

- Зображення культурно-побутових символів лишається майже незмінним кількісно (73,2 % — 72,8 %). Варто зазначити, що крім традиційних оселедців, калини, булави, хати, фартухів, тина, козацького одягу, вінків зустрічаються гасла “Слава Україні”, зображення майдану Незалежності.

- Автостереотип (на відміну від уявлень про інші етноси) містить таку позицію як „тварини й рослини” — зображення калини, верби, верби, лісу, худоби, собак та котів (16,9 % — 12,6 %).

- Категорії “праця у побуті” (4,9% — 1,9%) та “економічне життя суспільства” (7,1% — 3,8%), що представлені у вигляді знарядь праці (плуги, лопати, вози, господарчі приміщення) зменшилися.

- “Демонстрація сили” за матеріалами дослідження 2007 р. (1,6%) майже відсутня в автостереотипі українця; аналогічна ситуація щодо категорій „техніка”(1,6%) та негативна символіка (4,3%). У малюнках 2014 р. категорія “демонстрація сили” значно збільшилася (16,5%).

- Показовим є те, що в уявленні „українців про українців” мало

представлена категорія “інтелект” (найчастіше вона зустрічається у стереотипі єврея).

Використання окремих елементів “образу українця” в малюнках (%)

Змістовні групи	2007	2014
1. Людина. Окремі елементи зовнішності	91	77
2. Їжа, напої	25	11,6
3. Алкоголь	16,3	7,7
4. Державні символи	4,9	20,3
5. Культурно-побутові символи	73,2	72,8
6. Праця у побуті	4,9	1,9
7. Економічне життя суспільства	7,1	3,8
8. Тварини, рослини	16,9	12,6
9. Демонстрація сили	1,6	16,5
10. Техніка	1,6	0
11. Негативна символіка	4,3	0
12. Інтелект	0,5	0,9

Проведення експерименту з проєктивним малюнком у 2007 році дає підстави стверджувати, що етнічний автостереотип в студентській молоді

лише частково співпадає з образом „Я”. Про це свідчать, на наш погляд, зображення козаків та атрибутивних елементів традиційної культури, з якими опитувані, звичайно, не стикаються у своєму повсякденному житті.

Для порівняння зауважимо, що дослідження етносоціальних уявлень та ідентичності студентської молоді м. Києва дали підставу О.М. Васильченко говорити про те, що „образ „Я” є близьким до автостереотипу”, до образів типового українця та особливо типової українки [2, с.9].

Останні дослідження, проведені в Одесі (ОНПУ) у 2014 році намічають тенденцію до зближення “я-образу” з “образом українця”. Про це можуть свідчити як відсутність негативної символіки, так і значне збільшення таких позицій як “демонстрації сили” та “державні символи”. При цьому хочу підкреслити, що на остаточні висновки в цьому напрямку, звісно, не претендую.

Ставлення респондентів до “образу українця” було також оцінено за допомогою коефіцієнта негативної самосвідомості, створеного відповідно до загальноживаних принципів демографічних коефіцієнтів. За базовий фактор приймається частота використання у відповідних малюнках негативних та деструктивних елементів по відношенню до кількості таких малюнків в розрахунку на сто відсотків. Коефіцієнт не залежить від абсолютної чисельності респондентів, тому маємо змогу провести співставлення рівня негативної самосвідомості українців та простежити його динаміку.

Розрахунки показують, що у 2007 році загальний коефіцієнт негативної самосвідомості українців склав 6 %. Новітні дослідження показують іншу картину. Загальний коефіцієнт негативної самосвідомості українців за даними 2014 року склав 0 %, адже в малюнках образу українця відсутня негативна символіка.

Етнічні стереотипи є найбільш об'єктивними у разі горизонтального порівняння зі статусно-рівною групою. У разі висхідного порівняння можуть формуватися негативні автостереотипи, у разі низхідного — невиправдано, перебільшено позитивні. Збільшення зображень державно-політичної символіки та десятикратне збільшення демонстрації сили в уявленні українців про українців може, на наш погляд, свідчити про зміну “кута порівняння” на горизонтальний, тобто про підвищення статусу свого етносу в уяві його представників, що певною мірою говорить про активізацію процесу утворення нації. Зменшення негативної символіки маркує суміщення “Я-образу” з образом типового українця, що також корелює з вказаною тенденцією.

Звісно, про вирішення вказаної проблеми в межах даної статті не йдеться, вона потребує подальших ретельних досліджень.

1.Белова О.В. Этнические стереотипы по данным языка и народной культуры славян: автореф. дис... докт. филолог. наук: спец. 10.02.03 «Славянские языки» / О.В. Белова. – М., 2006. – 48 с.

2.Васильченко О.М. Етносоціальні уявлення в структурі "Я"-концепції університетської молоді: автореф. дис... канд. психол. наук: спец. 19.00.05 / О.М. Васильченко. — К., 2003. — 19 с.

3.Гнатенко П.И. Этническая установка и этнические стереотипы / П.И. Гнатенко, В.И. Павленко. – Днепропетровск: ДГУ, 1995. – 300 с.;

4.Даниленко О.А. Язык конфликта в трансформирующемся обществе: от конструирования истории к формированию социокультурных идентичностей. — ЕГУ, 2007. — 403 с.

5.Журженко Т. “Чужа війна” чи “спільна Перемога”? Націоналізація пам'яті про Другу світову війну на україно-російському прикордонні / Т. Журженко // Україна модерна. — 2011. — № 18. — с.100-126.

6.Иванова Т.В. Изучение этнических стереотипов с помощью проективных рисунков / Т. Иванова // Вопросы психологии. — 1998. — №2. — С. 71 – 82;

7.Налчаджян А.А. Этнопсихология / А.А. Налчаджян. — СПб: Питер, 2004. — 380 с.

8.Платонов Ю.П. Этническая психология / Ю.П. Платонов — СПб: Речь, 2001. — 338 с;

9.Поссель Ю. «Этническое бессознательное» / Ю. Поссель // Сикевич З.В., Крокинская О.К., Поссель Ю.А. Социальное бессознательное. — СПб: Питер, 2005. — С. 209 – 225;

10. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология / Т.Г. Стефаненко. — М.: Аспект-Прес, 2003. — 368 с.

11.Сикевич З.В. Русские: «образ» народа / З.В.Сикевич. — СПб: Издательство С-петербургского университета, 1996. — 226 с.

12.Тхоржевська Т.В., Богуславська Ю.Ю. До питання про сформованість етнічних стереотипів / Т.В. Тхоржевська, Ю.Ю. Богуславська // Человек в истории и культуре. — Одесса-Терновка: Друк, 2007. — с.347-357.

13.Тхоржевська Т.В. Етнічний стереотип українця в уявленні студентів-українців м. Одеса/ Т.В.Тхоржевська // Етнічна історія народів Європи. — Вип.. 25. — К.: «Київський університет», 2008.

14.Тхоржевська Т.В. Про зміни в структурі етнічних стереотипів мешканців Одеси останньої третини ХХ – початку ХХІ ст./ Т.В.Тхоржевська //

Науковий вісник.Одеський державний економічний університет. – №3 (81).–
Одеса: «Лерадрук», 2009. - С. 186 – 192.

15.Яковенко Н.М. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та
ідей в Україні XVI – XVII ст./ Н.М.Яковенко. – К.: Критика, 2002. – 415 с.